חלונות חג
במחשבת ישראל
מדריך למורה

חנוכה: נס וטבע

לקראת חג החנוכה שבפתחנו, אנו מפקידים בידיך גיליון ראשון של "חלונות חג", להוראה משוחחת בכיתה במסגרת שיעורי מחשבת ישראל. כמו כן, ניתן להפעיל דף זה בשיעורי חינוך, "מורשת" או בשעות אחרות שיוקצו לחג.

המטרה הראשית של תוכנית זו היא לפתוח לתלמידים "חלונות" חדשים אל חגים ומועדים בלוח השנה. באמצעות העמקת היכרותם עם מושגים מתחום "מחשבת ישראל" המצויים בתחומו של החג, והרחבת הבנתם את תכני החג, אנו מקווים שתתחזק זיקתם של התלמידים אל נוכחותו של החג בעולמם האישי המשפחתי והקהילתי ואל התרבות היהודית בכללה.
דימוי זה של פתיחת חלון אל החג בא לידי ביטוי גם בעיצובו החיצוני והגרפי של הדף.

חג החנוכה מזמן לנו עיסוק מרתק במתח המתקיים בתוך התרבות היהודית בין ה"נס" וה"טבע". במתח זה עוסק הגיליון שלפניך. מן הראוי לזכור שבכתתך עשויים לשבת תלמידים בעלי השקפות ואמונות שונות בתחום התרבות היהודית, ומטרתו של הלימוד לאפשר להם לנהל דיאלוג מתוך כבוד הדדי וסובלנות.
בדף זה למורה נפסע עמך לצד הגיליון לתלמיד, כשאנו מאירים הארות של תוכן ושל דידקטיקה כדי לסייע בידך כמיטב יכולתנו.

עמוד קידמי (נפתח)

פתיח (כנף ימנית)

הגיליון פותח בארבע כותרות העשויות להיות רלוונטיות לעולמם של התלמידים. מטרתו להצביע על נוכחותה של המילה **נס** בשפת היום־יום שלנו. השאלות שבעקבותיהן - נועדו לעורר שיחה אודות משמעות מושג זה בעולמם של התלמידים.
בתוך השיחה ניתן לשלב הגדרה (דתית) אפשרית ל"נס": 'שינוי בשיגרת העולם מכוח רצונו של האל'. כלומר, הנס אינו מכחיש את מעורבות האל בשיגרת המציאות ("טבעו של עולם"), אלא רק מבטא בחירה יוצאת דופן של האל לשנות שיגרה זו באופן חד פעמי.

אנו מצביעים על כך שלמילה **נס** בעברית יש הוראות אחדות, ובהן: דגל, תורן גבוה, פלא ועוד. כדאי לעמוד על הקשר הסמנטי בין המשמעויות השונות (למשל: נס כדבר בולט המושך תשומת לב) ועל ביטויים שונים הקשורים בנס, למשל: דגל מתנוסס, "להעלות על נס" וכיו"ב.

תעודת זהות

קטע זה מעוצב כ"תעודת זהות" של החג (תמונה, שם, כתובת וכו') כדי לאפשר תזכורת מהירה וידידותית עם מאפייניו הבסיסיים של החג. ניתן לקרוא "תעודה" זו ולשתף את התלמידים בהשלמת הנתונים השונים, או לקיים חידון קצרצר שהתשובות לו נתונות ב"תעודה" . כדאי לבקש מן התלמידים לזהות ב"תמונת החג" את המוטיבים השונים של חנוכה (חנוכיה, נרות ושָׁמָשׁ, סביבונים, אור, אש וכו').

משרד החינוך | **המזכירות הפדגוגית** | הפיקוח על הוראת מחשבת ישראל ממ' | האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
בשיתוף עם שיטים – מכון החגים, בית השיטה
כתיבה: צילה מירון־אילן, אריאל אביב, בארי צימרמן, מיריק גרזי | עיצוב: סטודיו דוד הראל | ירושלים, ה'תשס"ג – 2002

ציר זמן

בעמוד זה מוצגים שני צירי זמן - **אופקי** ו**אנכי**. באופקי - מופיע מיקומו של החג על פני לוח החודשים העברי, באנכי - תאריכים מרכזיים בהיסטוריה הקשורים בחג. בציר זה משני קצותיו שיבצנו את מנורת המקדש כפי שהיא מופיעה בכתובת עתיקה ובסמל של מדינת ישראל. זו הזדמנות להצביע על שילוב המוטיב העתיק בסמל המודרני, ולעמוד על ההבדל שבין המנורה לחנוכייה.

עמוד פנימי

מקודות משוחחים

עמוד רחב זה הוא עיקרו של הדף. הוא יוצא מתוך טקסט מוכר, הלקוח מטקס הדלקת הנרות של חנוכה. כללנו בו את שלוש הברכות של הדלקת נרות חנוכה (ברכת "שהחיינו" נאמרת רק ביום הראשון) וכן את הקטע "הנרות הללו" שמקובל לשיר בעת ההדלקה. עם קריאת טקסט זה, ניתן לבקש מן התלמידים להציג סיפורים אישיים על אופני הדלקת הנרות בבתיהם.

מתוך טקסט טקסי זה (על רקע סגול) המדגיש את מרכזיות הנסים בחנוכה, נפרש הדף - ימינה ושמאלה, לדיון בנסים אלו - "בימים ההם" (בימין העמוד) ו"בזמן הזה" (בשמאלו). בכל חלק מוצגים שני מקורות העומדים זה מול זה, "משוחחים" ביניהם, ובמקביל - "משוחחים" איתנו. בסיומו של הלימוד (שוב על רקע סגול, בתחתית) מוזמן התלמיד לחזור אל הטקסט המסורתי של טקס ההדלקה ולבחון אותו מחדש לאור הלימוד.

"בימים ההם" - מהו נס חנוכה?

מוצבים כאן זה מול זה שני מקורות קדומים המציגים נסים שונים זה מזה במהותם.

1. "על הניסים", הגבורות והמלחמות

תפילת "**על הניסים**" מדגישה את נס נצחונם של המעטים על הרבים. בלשון בה נקטנו קודם לכן, ניתן לומר, ש"טבעו של עולם" הוא שהחלשים והמעטים נופלים בידי הגבורים והרבים, וכאן שינה האל וחולל **נס**. התפילה מחזקת את טיעונה לנס במותחה קו ברור בין עזרתו של האל ובין רצונם של היוונים "להעבירם מחוקי רצונך". האל עזר לעושי רצונו כנגד מתנגדי רצונו.

2. "מאי חנוכה"? - סיפורו של הכד הקטן

הברייתא (=משנה חיצונית) המצוטטת מן התלמוד הבבלי הופכת את הניצחון ל"טבעי" ("וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום") ומציבה את נס פך השמן במרכז התמונה. נס זה, משמעותו אינה צבאית או חברתית, אלא דתית,שכן הנס איפשר שיקום מהיר של אור מנורת המקדש, שהיה חלק מן השיגרה הפולחנית בבית המקדש. כמו כן הוא מבטא את נצחון ה"טהרה" (הכד הבודד שנותר טהור) על ה"טומאה" (כל יתר הכדים שחוללו על ידי היוונים) ובעקיפין - את נצחון הטוב על הרע.

השאלות הבאות אחרי כל אחד משני המקורות, וכן שאלות ההשוואה (תחת הקו האדום אחרי מקור 2), סובבות סביב הציר של המתח בין נס "טבעי" בעיקרו לבין נס "על-טבעי". העובדה שהמקורות מתייחסים הן לארועים טבעיים לכאורה (גם אם לא סבירים), והן לארועים "על-טבעיים" כאל "נסים" מחייבת הגדרה שונה, מורכבת יותר, למושג ה"נס", ממה שנדמה במבט ראשון. כמו כן, העובדה שכל אחד מן המקורות מתייחס באופן "טבעי" לארוע שמשנהו רואה כ"נס" חושפת מתיחות ואולי אפילו מחלוקת ביחס לשאלה: מהו הנס "האמיתי" של חנוכה.

השאלה, האם גם היום הראשון של ההדלקה נכלל בנס, היא שאלה מעוררת מחשבה,שכן, על פניו, הבעירה ביום הראשון היא "טבעית" לגמרי. לכן, מדוע כלול גם יום זה בשמונת ימי החג?

ניתן להציע לכך תשובות שונות, אולם לענייננו חשוב להדגיש שהחג חוגג גם את המעשה האנושי וההתרחשות הטבעית ולא רק את המעורבות האלוהית והנס. ואולי: המהלך הטבעי הראשוני הזה (הכרוך בחיפוש השמן ובהדלקתו אפילו לזמן מועט) הוא המפתח להבנת אפשרותו של הנס שבא בהמשך. רק בזכות המאמץ האנושי הזה יש מקום להתערבותו של האל (הנס). האדם הוא זה שנדרש לבצע את הצעד הראשון (להתחיל "באור קטן").

כיוון זה חושף את הדימיון שבין שני הנסים. הן הנצחון במלחמה והן נס פך השמן - ראשיתם במאמץ אנושי, במהלך טבעי. כוון מחשבה זה זוכה לפיתוח רעיוני נוסף בתחתית העמוד (על רקע חרדל). השקפה זו בוטאה על-ידי הוגי דעות רבים במחשבת ישראל, ביניהם, למשל, דון יצחק אברבנאל (ספרד, מאה 15), בפרושו ל:דברים ח', 17 - 18

"בזמן הזה" - נס חנוכה בציונות

3. "נס לא קרה לנו"

המשורר **אהרון זאב** בשירו **אנו נושאים לפידים**, מסרב לקבל את ה"נס" כמושג בר-תוקף במסגרת המהפכה הלאומית-ציונית של העם היהודי. לטעמו, הציפיה לנס מונעת מעשים ריאליים במסגרת "טבעו של עולם". דווקא דחייתו את ה"נס" משקפת את הדיאלוג שהוא מנהל עם המונח המסורתי "נס", דיאלוג של **מרד**. באופן פרדוכסלי, נראה כי עבור זאב "הנס" הציוני הוא בעצם המרד שלו בציפיה המסורתית ל"נס" אלוהי.

4."מעט מעט תבוא גאולת ישראל"

גם **הרב קלישר**, כזאב, אינו מקבל את ה"ציפיה לנס" כפשוטה ביחס לתחיית העם בארצו. אולם, שלא כמו זאב, הוא אינו מבטל לחלוטין את מקום הנס בתחייה זו. הוא דוחה את התארעותו של הנס לעתיד, ומתנה אותו במאמצים ריאליים, "מטבע אנוש", של יהודים בזמן הזה. ניתן להדגיש שעל פי השקפה זו, האמונה בנס 'לעתיד לבוא' מחזקת את ידי העושים במלאכה הריאלית, בניגוד גמור להשקפות 'חרדיות' (בנות זמנו וזמננו) הפוסלות כל מעשה ריאלי בהווה מחמת אותה אמונה בנס.

מה היה עונה הרב קלישר לטענת זאב "נס לא קרה לנו"? סביר כי היה טוען שהצהרה זו היא ביטוי של שחצנות שבה האדם בוטח בכוחו בלבד. קלישר מסכים כי כוחו ומאמציו של האדם הכרחיים כדי להגיע להישגים,אולם אף פעם אין בהם הסבר מלא ומספק לאותם הישגים.

על המאמץ האנושי תמיד נוספת הציפיה לסיוע אלוהי, ומבחינתו - השניים משלימים ואינם סותרים זה את זה.

שיחה מסכמת

השיחה המסכמת את התכנית אמורה ליצור אוירה של שיתוף בין מצדדי ה"נס" לבין מצדדי "טבעו של עולם". דרכו הממצעת של קלישר, המאפשרת לשני הצדדים להשתתף בבנייה ריאלית, "טבעית", של המהפיכה הציונית, תוך השארת התגלותו של ה"נס" לזמן בלתי ידוע בעתיד.

דיון אקטואלי בהקשר זה שניתן לעורר בכיתה: האם ניתן למצוא גם בימים אלה דוגמאות למתח שבין ההשקפות השונות? אולי ביחס, למשל, לנסיונות להביא שלום?

עמוד אחורי

עמוד זה מכיל בעיקרו הפעלות חוויתיות לחג.

מילון חג

פעילות להעשרת הידע אודות מושגי יסוד של החג.

היה היה

סיפור ומוסר השכל בצידו.הסיפור מדגים את עמדת הרב קלישר שנלמדה לעיל. ניתן להמחיז את הסיפור, לנסות להמשיך אותו, לצייר אותו כקומיקס ועוד.

גלשן חג

הזמנה לגלוש באתרי חג מובחרים.

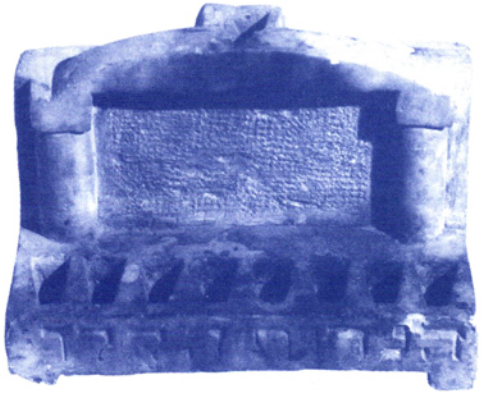

מנורת חנוכה, אבן, ירושלים, 1900 בקירוב

העשרה

לשם חיזוק המימד האקטואלי של הדיון אנו מביאים לפניך שיר שהוא כעין "מענה" עכשווי לשירו של זאב. השיר נכתב בחנוכה תשס"א (2001) על ידי **מיריק גרזי**, שלושה חודשים אחרי פרוץ האינתיפאדה השניה, וניתן לצלמו ו/או לקראו בכיתה:

"אנו נושאים לפידים בלילות אפלים" -
בעת האחרונה אני שבה אל השיר הזה
פעם ועוד פעם
ומבקשת לאומרו בלבי, מחדש.

תמיד ידעתי שאמת דיבר השיר,
תמיד אמרתי, ביני לביני
שעל זמנים שעברו הוא מדבר, על אודות אבותי
החלוצים
שסללו לפני את הדרך.

אבל עכשיו אני יודעת
שעלינו הוא נכתב,
עכשיו אני רוצה לאומרו מחדש
בלשון הווה, בלשון עכשיו.

עכשיו, היום, אנחנו
נושאים את הלפידים
וליבנו צמא לאור.
כי השבילים אינם זורחים מתחת לרגלינו,
את דרכנו אנחנו עדיין סוללים,
מגששים בערפל העוטה אותה
והנס איננו מצפה מעבר לעיקול.

לעמק אנחנו עדיין הולכים,
אל ההר לא פסקנו מלהעפיל,
הסלע עודנו נחצב בידינו,
ולבנינו, דור שלישי ורביעי, אנו מורישים את
הקרדום.

הדרך קשתה עד מאוד אמרנו,
הדרך ארכה עד מאוד אמרנו
ולפעמים נדמה שהטעונו השבילים.

אבל אנחנו גם יודעים שהדרך שארכה,
הדרך הנפתלת
עוד תהיה למישור,
היא מוכרחה יום אחד להיות למישור,
כי בקצה הדרך מצפה האור,
עוד יהי אור.

נר חרס, המאות ה־3 - ה־4 לספירה

כשם שזאב בשירו התייחס אל פך השמן, שירה של מיריק גרזי מתייחס אל זאב. ניתן להדגיש בשיחה עם התלמידים את העמדת האבות החלוצים מול "אבותינו" שבברכות על הנרות. ניתן לדון אם בשירה של מיריק גרזי יש סתירה בין "הנס איננו מצפה" לבין "בקצה הדרך מצפה האור", כלומר, אם אין גם בשיר זה מעין ציפיה נסתרת לנס שיתרחש.

מבחר ביבליוגרפי

יאיר זקוביץ. על תפיסת הנס במקרא. הוצאת משרד הבטחון, 1987.

אברהם הרצברג (עורך). הרעיון הציוני הוצאת כתר, 1970.

אריה בן גוריון וצבי שוע (עורכים) ילקוט חנוכה. הוצאת מכון החגים הקיבוצי בבית השיטה, 1996.

© "אנו נושאים לפידים" מאת אהרון זאב, הזכויות שמורות למחבר ולאקו"ם